

УДК 316.774:323.1

М.В. Бутиріна

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОСТТРАДИЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЛЮДИНИ: СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено вивченню проблеми конструювання посттрадиційної ідентичності людини. Проаналізовано вплив сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій на ідентифікацію особистості. Особливу увагу приділено розгляду трансформацій у системі комунікацій, відзначено суперечливість цього процесу й особливості його осмислення. Розглянуто проблему утворення особистісної ідентичності в мережі Інтернет, процес формування нових образів і цінностей, притаманних мережеві культурі.

Ключові слова: мережева комунікація, ідентичність, мережа Інтернет, ідентифікація, віртуальні спільноти.

Проблема ідентичності є суттєвою для будь-якої соціалізованої істоти. “Я” та дотичні до нього феномени душі, особистості, самості, самосвідомості й, зрештою, ідентичності тривалий час були об'єктами філософської рефлексії, набуваючи варіативного тлумачення в різних концепціях. Сьогодні ж інтерсуб'єктивні умови формування людської ідентичності привели до актуалізації цієї проблеми в рамках соціальних комунікацій. І якщо на доінформаційній стадії розвитку суспільства переважали пасивні форми ідентичності: людина відчувала себе належною до певної єдності, була примордіально самовизначеною, то сьогодні через віртуальне розширення часу й простору побутування ідентичностей набуває активного творчого характеру, рухомою стає система координат, що визначає національну, історичну, географічну, культурну локалізованість людини.

У зв'язку із цим постає проблема руйнування природного статус-кво індивіда, зумовленого екзистенційною потребою усюди-сущості. У контексті соціально-комунікаційної парадигми ця проблема постає невідповідною, адже саме з удосконаленням інформаційно-комунікаційних технологій, набутих ними глобальної значущості більшість дослідників пов'язують найвагоміші зрушення у людській онтології. Досить рельєфно зазначена проблема наведена у висловлюванні О. Труфанової: “Розвиток мереж комунікацій, засобів масової інформації, збільшення за рахунок цього кількості інформаційних потоків, у які включається людина, проникнення у повсякденне життя віртуальної реальності, пов'язане з поширенням комп'ютерів і мережі Інтернет, поширення морального релятивізму в суспільстві – усе це призводить до того, що уявлення про людське “Я” як самоочевидний єдиний центр людської свідомості більше не є очевидним” [5]. Одним із найвагоміших

інструментів формування ідентичності в інформаційному суспільстві М. Фаслер називає комунікацію, яка створює ситуації, здатні вплинути на ідентифікаційні характеристики людини [4].

Проблема формування ідентичності у філософській традиції досліджувалася ще за часів античності в аспекті співвідношення “Я” справжнього та “Я” уявного, Я-для-себе та Я-для-інших. Сьогодні найбільшою виразністю проблема ідентичності набуває в контексті роздумів про глобалізаційну загрозу культурній самобутності держав та регіонів (У. Бек, І. Панарін, Г. Почепцов), нові інформаційно-комунікаційні можливості утворення етнічних ідентичностей окремих країн (А. Шугаєв, Є. Конєва), проблеми конструювання віртуальних ідентичностей (Л. Горденко, Л. Компанцева, К. Обухов, О. Романов, М. Соколов, О. Труфанова).

Утім, на нашу думку, важливим є також простеження зв'язку між кризою онтологічної й інституційно закріпленої ідентичності та активізацією процесів самопродукування індивідів у мережеві комунікації, що власне і становить **мету статті**. При цьому вирішуються завдання: аналізу наукової рефлексії щодо явища ідентичності в аспектах трансформації, руйнування цілісності, автоконструювання; виявлення причин кризи онтологічного статусу ідентичності; визначення можливостей мережевої комунікації для конструювання варіативних ідентичностей і самопрезентації у віртуальних спільнотах.

Свого часу декартівська формула *cogito ergo sum* унеможливила сумніви в онтологічності людського “Я”. Саме воно сприймалося як відправний пункт пізнання й світовідчуття. Утім, сьогодні дослідники порушують питання про структурну складність та навіть руйнування цілісності “Я”. Виникають питання про множинність “Я”, проблему мультиплікації “Я” тощо, з'являються поняття, що характеризують новий стан розвитку й ствердження ідентичностей – “змішана іден-

тичність” (М. Фаслер), “флюїдна ідентичність” (Б. Беккер), “електронна ідентичність”, “автокреація людини” (Р. Шустерман) тощо.

У філософській думці персональна ідентичність тривалий час подавалася як онтологічний феномен, самототожність людини, яка виявляє себе у трьох вимірах – біологічному, особистісному та соціальному. Сьогодні ж відбувається руйнування онтологічного статусу ідентичності, що зумовлюється, по-перше, втратою цілісності самовідчуття людини, маргіналізацією уявлень про власне “Я”; по-друге, віртуалізацією феномену ідентичності, яка поділяється на різні локальні складові – етнічну, міфологічну, екзистенційну, гендерну, котрі ситуаційно набувають актуальності для людини.

Динаміка трансформації феномену ідентичності від усталеного соціально-детермінованого “Я” до розірваного й багатогранного відобразилася також у науковій рефлексії. Ще в марксистській традиції вказувалося на здатність людини продукувати себе й суспільство. Психоданаліз “зруйнував” цілісність людської ідентичності у зв’язку із виявленням особливого елементу в психіці людини – безсвідомого. Концепцію дивідного, розщепленого суб’єкта подав Ж. Лакан. Розрив у самототожності людини підтвердила й теорія діалогу М. Бахтіна, М. Бубера, В. Біблера тощо.

У постмодерністській традиції на позначення кризи ідентичності з’явилися поняття “смерть автора”, “смерть суб’єкта”, “смерть людини”, які вказували на нежиттєздатність класичного раціонального суб’єкта, фрагментарність, багатогранність людського “Я”.

З одного боку, відійшов у минуле світ, жорстко розділений кордонами за національно-географічним принципом, виник новий “віртуальний континент” (А. Неклесса), а з іншого – посилилися ксенофобія, мігрантофобія, які, на нашу думку, можна вважати наслідком умовної прозорості кордонів і прагнення мігруючих суб’єктів призвичаїтися до культурних та матеріальних надбань іноетнічних систем. Етноцентризм став непереборною перешкодою на шляху ствердження нової посттрадиційної (надетнічної) ідентичності.

Отже, експериментування з ідентичністю набуло переважно віртуального характеру. Продукт нового глобально-інформаційного суспільства – транснаціональна ідентичність, не пов’язана із жодною культурно-релігійною, національною, етнічною традиціями – так і не здобула онтологічного статусу.

За таких умов “людина світу”, що втратила примордіально приписані зв’язки із нацією, державою, релігією, місцевістю проживання, зустрілася з екзистенційними переживаннями маргінальності, загубленості у світі.

І оскільки базові ідентичності втратили свою функціональність, а ідентичності трансграничні не отримали відповідної реалізації, на перший план висунулося віртуальне проектування людської самототожності. Мережа Інтернет стала природним середовищем й активним продуцентом фрагментарних, “розірваних” людських ідентичностей завдяки кореляції із фрагментарністю й мозаїчністю постмодерної культури в цілому.

Отже, феномен Homo Interneticus сьогодні пов’язується із принципово новим способом ідентифікації людини, яка, метафорично висловлюючись, здобуває статус деміурга. Вона творить нові реальності, у яких виявляє своє “Я”. У віртуальній ідентичності користувачі Мережі зреалізують свої бажання перетнути горизонти власної обмеженості. Тут з’являється ідея визволення тіла від передумовленості – можливості зміни ідентичностей, схожої на “зміну одягу залежно від ситуації та контексту”. Індивідум як людина цілісна перетворюється, за виразом Ж. Делеза, на дивідуума, тобто людину, яка має не одну, а кілька ідентичностей, котрі також діляться до нескінченності. Утім, тут очевидно стає морально-етична проблемність віртуальної ідентифікації, адже пафос перетворення “Я” на “іншого” щонайчастіше полягає в ігноруванні етичних норм, засобів регламентації поведінки, прийнятих в офф-лайн. Власне імморалізм мережі й стає передумовою до варіювання власного “Я” людини на засадах альтернативних гендерних, вікових, професійних, статусних та інших ознак.

Неможливість протидіяти ідентифікаційному свавіллю мережі зумовлена тим, що трансформація ідентичності у віртуальному середовищі є явищем цілком легітимним, природним, адже тут діють свої правила поведінки й спілкування. Віртуальною реальністю вже сформовано специфічну культуру із властивими їй цінностями, регулятивами, міфами, ритуалами тощо.

Отже, проблема конструювання ідентичностей у Мережі має не лише онтологічне, а й виразне аксіологічне звучання. Більшість дослідників схильні розглядати віртуальну реальність як “особливу систему соціальних взаємодій, що являє собою симуляції соціальних процесів” (О. Борчиков, Л. Землянова, Дж. Кемпбел, І. Корсунцев, П. Степаненко). Як бачимо, артефакти мережі є симулякрами у бодрійяровському розумінні цього феномену, тобто знаками, які не мають денотатів. Отже, можемо вказати на відсутність онтологічного статусу віртуальних ідентичностей, що, власне, порушує нову проблему адекватного сприйняття й номінування мережевих образів лише як символів, а не фрагментів дійсності. Інтернет-середовище характеризується лише окремими “бутте-

вими” рисами – ментальними, мовними, поведінковими, які угрунтовують стратегію репрезентації маски-ідентичності в онлайн-взаємодії.

Через те, що Мережа є інформаційно-комунікаційним середовищем, вона надає можливості інтеграції користувачів із певними соціальними категоріями, які й закладають зміст ідентичності своїх членів. Стверджується так звана “племенна психологія”, яка відображає прагнення людей спілкуватися у мікрогрупах, бути почутими й позитивно сприйнятими певними локальними спільнотами. За таких умов можливе утворення двох типів ідентичностей – позитивної й конфліктної.

Позитивна віртуальна ідентичність вибудовується в рамках участі у конференціях, блогах, спільнотах, коли комунікант виступає як експерт, надає підтримку й поради тим, хто цього потребує.

Прикладом конфліктної ідентичності може бути явище, яке має назву “тролінг”. Користувач, що поводить себе як троль, провокує інших учасників віртуальних спільнот на агресію, надсилаючи аморальні, а інколи й шокуючі повідомлення. Таку поведінку психологи пояснюють реакцією на анонімність комунікантів у Мережі. Провокація для тролів – єдиний спосіб бути поміченими й почутими.

Натомість конструктивний спосіб самоідентифікації у мережі пов’язаний із конструюванням ідеалізованої, гіпертрофованої позитивної ідентичності, коли користувачі послуговуються перебільшеними атрибутами сили, могутності, краси тощо.

Отже, віртуальна реальність умовно посилює онтологічний статус індивідів, які, за виразом Л. Городенко, ніби переконаються, що їх роз’єднують загальноприйняті норми мислення, а споріднює “індивідуальне неповторне” – суб’єктивні страхи, турботи, клопоти. Посилення власної неповторної позиції у віртуальній спільноті й одночасне послаблення позиції влади як носія, з одного боку, морально-етичного, а з іншого – догматично-нівелюючого дискурсу, позитивно впливають на формування ідентичностей користувачів Мережі [1].

До того ж, значна кількість комунікативних форм, які наявні у віртуальному просторі, спричинюють варіативність дискурсивних порядків, у межах яких відбувається і самопрезентація, і презентація індивідів. Зокрема, дослідник К. Обухов вважає, що віртуальна ідентичність індивіда має усвідомлено знаковий характер, вона передбачає новий принцип пов’язування знаків у структурі комунікації [3].

Учений виокремлює ряд моделей віртуальної ідентичності [3], на які ми маємо звернути увагу в дискурсі нашої розвідки:

- модель “примарного конструювання” ідентичності, коли користувачі не здатні пояснити принципи формування дискурсивного порядку спільноти. Найчастіше вони є випадковими відвідувачами віртуальних ком’юніті, входження до яких не передбачає вільного самовираження особистості;
- модель “незалежного автономного конструювання”, яка передбачає слабкі зв’язки індивіда зі спільнотою, незалежне оволодіння знаннями, що сприяє входженню у мережеві структури, фрагментарну представленість у ній;
- модель “залежного автономного конструювання”, яка вказує на сильні й усвідомлені зв’язки зі спільнотою, високий рівень залежності від мережевих структур, різні форми оволодіння знаннями й різні види комунікаційних стратегій, що застосовуються у спілкуванні;
- модель “визначального конструювання”, яка передбачає сильні зв’язки індивіда із соціально-віртуальним оточенням, але нездатність до артикуляції засад дискурсивного порядку спільноти, здобуття знань лише у межах референтної групи.

Як бачимо, зазначені моделі увиразнюють різні форми впливу віртуального простору на ідентичність людини – від визначальної ролі мережевої спільноти у самоусвідомленні людини до другорядної, коли віртуальне стає лише ситуативним підтвердженням реального. Віртуальний характер самопродукування людини уможливорює такий феномен: індивід як “полонений мови” (вираз Г. Ландта) не володіє здатністю до артикуляції власної ідентичності, і цю процедуру за нього здійснює спільнота. Крім того, Homo Interneticus, який повсякчас перебуває у фокусі різноманітних дискурсивних впливів, втрачає автономність своєї ідентичності, котра натомість набуває відкритості до змін.

Кожна мережева спільнота послуговується прийнятними для неї комунікативними формами спілкування, знаковими системами, за допомогою яких передається певне соціальне знання. У зв’язку із множинністю таких форм комунікації неunikним стає конфлікт між різними дискурсивними порядками, у яких одночасно знаходить себе індивід. Одразу ж визначимося з тим, що йдеться про віртуальну конфліктність, тобто той випадок, коли “конкуренція іміджів замінює конкуренцію інституційно визначених дій – економічних, політичних чи інших” [2]. Подібна конфліктність має умовний характер щодо онтологічних характеристик людини і дає змогу варіативно експериментувати зі своєю ідентичністю. Найбільш радикальними проявами такого експериментування є віртуальна зміна статі й інших соціально-

демографічних ознак та реалізація девіантної поведінки в мережі. Характерно, що факт відхилення від норми усвідомлюється лише девіантом, адже інші учасники спільноти комунікують не з реальною людиною, а зі сконструйованим нею образом.

Прикладом такої комунікації-симуляції можуть стати відносини у віртуальній родині, члени якої безвідносно до реальних ставих, вікових, статусних, рольових та інших реальних ознак виконують певні обов'язки, народжують дітей, розв'язують побутові проблеми тощо. Отже, реальність ідентичності не залежить від реальних обставин її виникнення та зумовлюється ефектами її репрезентації у спільноті.

Висновки. Процеси глобалізації стосуються ідентифікаційних засад усіх держав. Продукт інформаційного суспільства – посттрадиційна ідентичність – не здобуває належного онтологічного статусу. У зв'язку із цим актуалізується феномен конструювання віртуальних варіативних ідентичностей. Множинність комунікаційних форм спричинює феномен мозаїчної ідентичності. Найсприятливіші умови для самопродукування людини-комуніканта надає мережа Інтернет. Вона дає змогу користувачам відчувати належність до спільнот, які безкінечно варіюються за різними параметрами, смаками, уподобаннями тощо.

Перспективним для вивчення посттрадиційних ідентичностей у контексті соціально-комунікаційної парадигми є виявлення формо- й змістотвірних ознак мережевих ком-

юніті, вивчення психологічних механізмів спілкування у віртуальних спільнотах у контексті потреб та мотивів інформаційного споживання, що дасть змогу інституціоналізувати інформаційно-комунікаційні потоки у мережевих структурах.

Список використаної літератури

1. Городенко Л. Теорія мережевої комунікації : монографія / Л. Городенко ; за заг. наук. ред. В.Ф. Іванова. – К. : Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2012. – 387 с.
2. Иванов Д. Феномен компьютеризации как социологическая проблема [Электронный ресурс] / Д. Иванов // Проблемы теоретической социологии. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета. – 2000. – Вып. 3. – Режим доступа: <http://www.nethistory.ru/biblio/1043175151.html>.
3. Обухов К.Н. Конструирование идентичности в сетевых структурах коммуникации / К.Н. Обухов. – Ижевск, 2009. – 191 с.
4. Рейнгардт Н.В. Трансформация идентичности человека в информационно-компьютерном мире : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филос. наук : спец. 09.00.13 / Н.В. Рейнгардт. – Курск, 2006. – 24 с.
5. Труфанова Е.О. Единство и множественность Я как проблема эпистемологии : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.01 / Е.О. Труфанова. – 28 с.

Стаття надійшла до редакції 08.08.2012.

Бутырина М.В. К проблеме формирования посттрадиционной идентичности человека: социальный аспект

Статья посвящена изучению проблемы конструирования посттрадиционной идентичности человека. Анализируется влияние современных информационно-компьютерных технологий на идентификацию личности. Особое внимание уделяется рассмотрению трансформаций в системе коммуникаций, показывается противоречивость этого процесса и особенности его осмысления. Рассматривается проблема создания личностной идентичности в сети Интернет, процесс формирования новых образов и ценностей, присущих сетевой культуре.

Ключевые слова: сетевая коммуникация, идентичность, сеть Интернет, идентификация, виртуальные сообщества.

Butyrina M.V. To the problem of forming a post traditional identity of man: aspect of social communication

The article deals with the problem of self-identity construction. The modern information and computer technologies effect on personal identification is analyzed. Special attention is given to the problem of transformation communication space modern culture, contradictory this process. In article the problem of transformation of personal identity on the Internet, process of formation of new images and the values inherent in net-culture is considered.

Key words: Net-communication, self-identity, the Internet, an identification, the virtual community.